

Vladimír Macura

Znamení zrodu

České obrození
jako kulturní typ

Československý
spisovatel
Praha

Pojem „vlasti“ patří k nejdůležitějším prvkům pojmového slovníku českého národního obrození. Změna jeho obsahu bývá často uváděna jako jedna z nejdůležitějších charakteristik nového, „jungmannovského“ období vývoje české kultury první poloviny 19. století; hovoří se pak o přesunu od vlastenectví zemského k vlastenectví jazykově-etnickému. Situace nicméně není zdaleka tak jednoduchá. Na jedné straně již v 18. století krystalizuje pojetí vlastenectví a vlasti, které (alespoň v Čechách, ne-li na Moravě) překračuje hranice pojetí čisté zemského¹, na straně druhé si prakticky po celou polovinu 19. století zachovalo samo pojmenování „vlast“ mnohoznačnost, která dovoľovala pojem podle aktuálních potřeb téměř neomezeně rozšiřovat nebo zužovat.

Zcela běžně se používalo pojmenování vlast nejen ve smyslu „rodná země“, ale i obecně ve smyslu „země“ (polární vlasti, polední vlasti), a dokonce již naprosto abstraktně, s důrazem buď na pouhou složku prostorovou (oblast, sféra působnosti: vlast nauk = tj. obor věd, vlast oka = tj. část oka), nebo na poukaz k prostorovým souřadnicím vzniku určitého jevu (zdroj, místo původního výskytu: vlast jazyků indoevropských, vlast moru = tj. ohnisko morové nákazy). Současně byl ještě živý význam země pod vládou, panství („Země nebo město, kdež něco ve své vládě máme, *regio sensu regendi*“, uvádí v hesle Vlast Jungmannův slovník), země nebo přibytěk ve smyslu vlastnickém („každému synu dávali zvláštní vlast“). Můžeme přesto předpokládat, že již v první polovině 19. století byly vytvořeny společenské předpoklady k postupnému ústupu slova vlast ve významech čistě místně lokálních (rodiště, rodná obec: „Hradec Králové jakožto vlast mnoha . . . mužů“) a že také zde má

svůj kořen stále omezenější užívání pojmenování vlast ve smyslu „země“ pro země cizí, ke kterému od poloviny 19. století dochází.

Přes tuto pozvolnou regulaci kodifikovaných významů slova prakticky po celou první polovinu 19. století stále ještě v zásadě zůstávala nepotlačena možnost zacházet s pojmenováním „vlast“ značně volně. Jednou v něm mohl být akcentován moment rodový, genetický (země otců, otcina) — pokusy výrazněji odlišit pojem „vlasti“ a „otčiny“ (např. ustálit označení „otčina“ pro „rodiště“ a výraz „vlast“ ponechat ve významu obecnějším, srov. KVĚTY 1837, 328) byly sice příznačnější pro postupný a nenápadný růst tlaku směřujícího k širší specifikaci pojmenování „vlast“, ale nedosáhly obecného přijetí. Jindy se mohla pojmenovávací platnost slova řídit zemským členěním státu (česká, moravská vlast), jindy zdůrazněním momentu vlastnění a dědictví ve smyslu národním vztáhnout výslovně k českému (česky mluvícímu) národu. Pojmenování „vlast“ mohlo prostě operovat na nejruznějších rovinách abstrakce. Na jedné úrovni bylo možno hovořit o vlasti ve smyslu „rodiště, domovská obec a její nejbližší okolí, rodný kraj“, na jiné pak o vlasti ve smyslu správně zemském (česká vlast, moravská vlast), o vlasti v rozsahu země koruny české i o vlasti „československé“ nebo i o „vlasti rakouské“. K rozšíření pojmu „vlasti“ tímto směrem docházelo však spíše ojediněle, zejména v projevech oficiálního rázu se zdůrazněnou loajalitou. Tak například úvodník novoročního čísla České včely na rok 1836 hovoří o „lásece vlastenské“ císaře Františka a pojmenování „vlast“ užívá výslovně tam, kde by jinde vystupoval nejspíš výraz „mocnářství“, „říše“, „císařství“. Z hlediska rakouského státního patriotizmu bylo nicméně české pojmenování „vlast“ vždy natolik nejednoznačné, že nutně skrývalo politický osten. Ve svých Pamětech Frič charakterizuje např. řečnické vystoupení konzervativního pražského purkmistra Müllera památného dne 15. března 1848 a podtrhuje, že řečník „ani krátké slovo vlast, ani významné král z úst svých naschvál ne vypustil“ (FRÍČ I, 382).

Napříč stávajícímu správnímu členění Rakouska šlo však již vztážením pojmu vlasti na celou oblast „československou“, tj. na Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko, které bylo umožněno teprve ve vrcholném období národního obrození, přestože samo označení

„českoslovanský“ mělo starou tradici užívání prakticky od počátku 18. století. Ještě mnohem více se rozcházelo se skutečností rozšíření pojmu vlasti na ideální, v zeměpisném prostoru jen velmi přibližně lokalizovatelnou „vlast slovanskou“, která se stala předmětem častého vzývání v jungmannovské lyrice:

Od Athosa k Trigle, k Pomořanům,
ode Psiho k poli Kosovu,
ode Carigradu k Petrovu,
od Ladogy dole k Astrachanům;

od Kozáků ku Dubrovničanům,
od Blatona k Baltu, Ozovu,
ode Prahy k Moskvě, Kyjovu,
od Kamčatky až tam ku Japanům;

Ural, Tatra, Volga, řeka Savská
a všech hor i krajin okolek,
kde se koli mluva slyší slavská:

zaplesejte, bratři, i vy i já,
líbejme se při tom vespolek,
to hle, vlast je naše: Věslávia!
(KOLLÁR 1, 257)

Představa vlasti v tomto pojetí ztrácí nebo oslabuje své sepětí s konkrétní zemí nebo její částí a upevňuje svou stabilitu jako hodnota nového typu, kulturní výtvar, produkt lidské aktivity a volby ve smyslu onoho již citovaného purkyňovského „vlast si tvořit“ (PURKYŇE 1, 66) či Kollárova „meze vlasti nerozborné... jsou jen mravy, řeč a mysl svorné“, „pravou vlast jen v sardci nosíme“ (KOLLÁR 1, 242).

Podstatné však je, že jakkoliv jsou taková ideální pojetí „vlasti“ příznačná pro myšlenkové klima jungmannovské generace, nelze jednoznačně tvrdit, že nahradila pojetí teritoriální. Naopak, spíše se na ně navrstvila, splýnula s ním. Konkrétní obsahové náplně

pojmu „vlast“, byť značně odlišné svým rozsahem, velmi mírumilovně koexistovaly, a to nejen v souvislostech dobového písemnictví jako celku, ale i v různých dílech týchž autorů. Určité pojetí mezi hmotným chápáním vlasti jako „rodné země české“ a jejím pojetím ideálním bylo dáno již zproblematizováním reálné existence „vlasti“ v teritoriálním smyslu. Nepřítomnost skutečných teritoriálních hranic prostoru, ve kterém měla vyrůstat „národní kultura“, přímo nutila k jeho vymezení ideálnímu, které bylo schopno překlenout malost stávajících poměrů. Současně tu hrála důležitou úlohu snaha po značně obecné stylizaci krajinných znaků české vlasti, její představování jako univerzální, obecně přivlastnitelné „vlastenecké krajiny“², a tedy krajiny přes vnějškovou zeměpisnou jednoznačnost ve své podstatě opět „ideální“. Takové pojetí vlasti nutně počítalo s dodatečným naplněním empirií a na ní vázaným citovým prožitkem až na straně vnímatele textu. Vysloveně potřebovalo prázdnou, obsahově nekonkrétní nebo málo konkrétní frázi, už proto vedlo např. v poezii až k manýristickému užívání rýmové dvojice „vlast“ — „slast“, která se stala pro obrozenou lyriku příznačnou a jako taková byla později často parodována. Dotváření „abstraktní“, ideální vlasti v písních zasahovalo však i přímo do podoby textu. Bez výraznějších zásahů do krajinných motivů mohla např. Tylova a Škroupova píseň Kde domov můj znít i na Morávě, přízvušobena regionálnímu moravskému patriotismu jen drobnými úpravami typu „země česká — zem moravská“³.

Vlastně až ve čtyřicátých letech je rozpor teritoriálního a ideálního vlastenectví, který vrcholné národní obrození dokázalo překlenout, vyhocen a teritoriální a ideální může být postaveno ostře proti sobě jako „přírodní“ a „kulturní“ a nasměrováno k vyšší syntéze. „Vlast má dva živly, jeden je přirozenost, druhý pochází ze samostatného, svobodného ducha,“ píše Nebeský v recenzi básni Vincence Furcha roku 1844, a pokračuje: „Jeden je daný, druhý dobytý. Poloha, tvar, dar země, speciálnost vloh, cítění, myšlení a chtění atd. národu je na jedné straně, na druhé onen duch, kterýž tuto látku přemohl, vzdělal, pronikl, svým dílem učinil, na ni svou pečeť vtlačil a pak řekl: To jest moje! (Historie umění, život pospolitý atd.) — Vlast má dvě stránky; kořeny má v přirozenosti, je však ale také

vyrostlá v říši ducha a svobody (ve smyslu metafyzickém). Ta duchová stránka je ale právě ta, na kterou člověk a národ nejvíce hrdým býti má, to mu dává cenu, co ze sebe udělá, ne, co je přírodou. Kdo má krásnou tvář, může z ní mít radost, ano i před zrcadlem, ale jen tak daleko, jak je tvar a symbol duše. To platí též o vlasti“ (NEBESKÝ I, 51—52). Příznačně k tomu dochází v době, kdy již česká kultura vykračuje z říše snů a kdy i teritoriální prostor české kultury nabývá skutečných hranic, důraz na vlast jako na hodnotu „dobytou“, vyrostlou „v říši ducha a svobody“ je tak již naplněn konkrétním společenským apelem, navíc nikoliv obráceným k jedinci či k úzkému kruhu jedinců, ale k národu: „Ostatně také není na tom dosti své hory, doly, svou řeč, své tance a zpěvy milovati, ačkoliv je to hezká věc, ale jeť potřebí ještě něco jiného, totiž snahy, oběti, aby tu stál národ jasný, jadrný a silný, aby své srdce a svůj rozum měl, aby nebylo pořád třeba za něj mysliti a za něj chtít“ (NEBESKÝ I, 51).

Skoro až překvapivá tolerance vůči obsahu tak důležitého pojmu, jako je „vlast“, je naopak právě pro jungmannovskou ideologii příznačná. Bylo pomoci ní možno obejít spor s lokálními patriotismy a svést je do společného řečiště nadregionálního vlastenectví. Významová nejednoznačnost v pojmu obsažená a prosvítající značnou sémantickou rozkolísaností pojmenování „vlast“, „otčina“, „domov“, „dědina“ se přitom stala důležitým ideologickým momentem, vytvářela vhodnou půdu pro rozvinutí alegorií, jejichž vlastní smysl byl přístupný jen těm, kdož byli bezprostředně „zasvěceni“:

V jarmu naše dědina —
přece si nezoufá,
k Bohu prosby posílá,
oupí jen a doufá;
ve tajemném žalování
volá z nebe smilování,
ach, a vždy jen doufá;
doufá, a ve bídě své
přece si nezoufá.
(LANGER I, 64)

Zatímco v případě Langerově⁴ je vazba na širší dobové souvislosti obrozenkého myšlení zřejmá, v případě Karla Hynka Máchy vystupuje — a také pro literární vědu vždy vystupovala⁵ — do popředí především odlišnost Máchova pojetí vlasti. Ovšem novost a odlišnost „máchovské vlasti“ leckdy z pozdější perspektivy strhuje k sobě i řadu významových odstínů, které u Máchy více či méně těsně souvisely s dobovým územ. Podstata konfliktu Máchova s obrozenou kulturou se tím nutně zastírala. Nejde tu jen o nečetná Máchova využití výrazu vlast ve významu čistě lokálním (např. „Ty, jenž zrozen k slávě města svého, k štěstí's vedl vlast tu rozmilou...“ MÁCHA I, 106⁶) nebo o případy, v nichž je výraz „vlast“ u Máchy součástí konvenčních, ještě „nemáchovských“ textů. S dobovým územ souvisí velmi silně i metafyzické významy Máchovy „vlasti“. V čistě metafyzickém smyslu se výrazu vlast užívá velmi hojně po celou první polovinu 19. století („nebeská vlast“, „pravá vlast“, „lepší vlast“, „vlast věčnosti“, „věčná vlast“), a to v protikladu k povšechnému označení smyslové skutečnosti („vlast pozemská“). Ani tento okruh užití výrazu nezůstal nijak ostře oddělen od soudobého pojmání vlasti ve smyslu „patria“. Tehdy se stala, jak jsme viděli, zcela běžnou rozsáhlá sakralizace vlastenecko-nacionálních reálií, která umožňovala klást vedle sebe do jedné řady jevy z oblasti náboženské i jevy z oblasti cítění národnostního.

Podobně byly zvěcněním metafory „lůno vlasti“ vytvořeny určité předpoklady pro užití slova vlast v kontextech vyžadujících spíše výraz „země“, „prst“, „půda“ („Přetěžké naň prsti nahrnula / chladná ruka losu tvrdého / v lůno věčné opět přivinula / máti vlast miláčka bledého“, RUBEŠ I, 343), vyloučeno nebylo ani užití výrazu „vlast“ ve smyslu „universum“, „celý svět“.

Do značné míry tedy máchovská vlast, pokud bychom viděli její podstatný charakter v přesáhnutí problematiky vlastenecké a v současném tihnutí k pojmenování „země“ ve smyslu svět nebo „země“ ve smyslu půda či k jakési metafyzické, těžko specifikovatelné „poslední hodnotě“, využívá volnosti dobového vymezení vlasti a nejde nijak zvlášť ostře proti němu.

Literárněvědné práce dotýkající se této věci ve svých přímých charakteristikách rozsahu pojmu vlasti nejednou poněkud zjedno-

dušují. Nabízejí však současně, spíše nevědomky, podnět k přístupu, který by snad mohl dosavadní představu upřesnit. Příznačná je už skutečnost, že se v nich při zkoumání otázky tématu „vlasti“ u Máchy prakticky vždy došlo k charakteristice některého tematického celku dalšího, nejčastěji postavy, která bývá pojmenována jako „člověk vyhnaný z vlasti“, „vyhnaneč“, „zavržený syn“ (Mukařovský), „poutník a snivec“ (Krejčí), „člověk bez vlasti“ (Bejblík — Janský). Tato nápadná shoda, jak již v samém „kroku stranou“ k jiným tematickým celkům, tak konečně i v tom, že všechny užití výrazy označují zjevně jeden a týž typ postavy charakterizovaný určitým neproměnným vztahem k „vlasti“, prozrazuje, že se tu různí autoři dotkli něčeho, co je pro poznání specifiky Máchovy „vlasti“ důležité.

Je zřejmé, že motiv vlasti (a motivy v širokém smyslu ekvivalentní) souvisí těsně s dalšími motivy máchovské tematiky. V řadě textů uvádějících motiv „vlasti“ se vlastně přímo dá očekávat současné uvedení motivu samoty, cizoty — hledání, touhy, pouti, nepokoje — smu, smrti — mládí apod. Z počátku si jednotlivé motivy ještě ponechávají značnou volnost a stávají se součástí nejrůznějších tematických celků. Zdá se, jako by mnohdy teprve hledaly své pravé místo. Postupně se však prosazují ustálené shluky jednotlivých motivů a dochází k vytváření příznačných postav.

Postava „poutníka“ souvisí u Máchy zjevně s tradicí hagiografické literatury⁷, což často přeceňovali katoličtí interpreti; v některých textech zůstávají zachovány i některé konvenční vnější znaky poutníka (hůl, plášť). Pohyb krajinou (vlastí, zemí) tu však není spjat s pevným hodnotovým systémem⁸, právě naopak — označuje tady nepřítomnost nebo rozklíženost pevného systému hodnot. Máchovo „poutnictví“ — jakkoliv souviselo s dobovou oblibou výletů a cest — je vlastně jen určitou tematickou obměnou „malkontenství“, jeho, dá-li se tak říci, prostorovou realizací. Poutníkovým pohybem v prostoru je tematizována nedostatečnost nabízejících se hodnot. Ukončení pouti by tak znamenalo vlastně přitakání těm či oněm hodnotám, tj. nalezení vlasti: „Kam by mne vedla pouť má? V pustý, cituprázdný svět...“, „podléhá zpočátku hrdina Cikánů iluzi takového nálezu: „Zde domov můj, otčina má, vlast má!“ (II, 208). Na

konci románu se však hrdina, poté co skutečně dosáhl vlasti („regio sensu regendi“), opět vydává na cestu — „Kolem něho květoucí lučiny, ourodné pole, modré lesy, jeho vlast, jeho dědictví... On nic nevidí; — dále — dále odchází“ (II, 272). Ukončení pouti mnohem reálněji nabízí až smrt (Mácha tu využívá starou analogii pouti a životního běhu), ačkoliv ani ta není zárukou stabilizace hodnotového řádu.

Poutník bývá někdy označován současně jako „cizinec“, toto pojmenování už napovídá zcela krajní vyhocení vztahu člověka a země. V období utváření české kultury byla skutečnost často vnímána v protikladných kategoriích „cizího“ a „vlastního“, přičemž „cizost“ a „cizinectví“ byly v obrozenské soustavě samozřejmě kategoriemi jednoznačně zápornými, přesně ve smyslu tehdy aktualizovaného výroku: „Bezectné jest ve vlasti své cizincem býti!“ (KAMPELÍK 1, 184). U Máchy je však „cizinectví“ vyňato z tohoto příkrého protikladu etického a je povýšeno na hodnotu tragickou. Obdobný smysl dostává také téma cikánů a židů („jsme cizinci v zemi této“, II, 205).

S poutníkem a s cizincem je v Máchově díle těsně spjat obraz „jinocha“. Tato těsnost se neomezovala jen na propojení motivů putování, touhy, cizoty, samoty apod. s mládím, jinoštvím, ale jde až k snaze najít souvislost cizinectví a jinoštví i v jazyce: „Výborně věk tento nazval jazyk náš jinoštvím; mládenec ve věku tomto jest cizincem, jest *jinochem* zemi naší, on v *jiných* bloudí říších, vzhůru se vzpíná letem myšlenek svých, stojí sám...“ (II, 134). Dochází tady opět k posunu vůči dobovému úzu, protože obraz jinocha byl do jisté míry obecně pocítován jako obraz příznačný pro národní probuzení slovanské. Vztažením představy historického vývoje k jednotlivým obdobím lidského věku stalo se jinoštví označením pro historickou etapu rozvoje duševních sil společenství s ještě dlouhou budoucí perspektivou vzestupu (hovoří se o „jinoštví jazyka“, „jinoštví národa“ apod.). Kulturní nerozvinutost, nedozrállost (= jinoštví) slovanského národa se pak v logice této představy stávala sama o sobě hodnotou kladnou, kterou byli Slované povzneseni nad „zralý“ západ, stojící již jen před perspektivou kulturního úpadku. Kampelíkův Čechoslovan, který v sobě důmyslně spojil

funkci jazykové učebnice s příručkou vlastenecké etikety, proto důvodně zachytil mezi svými „poučlivými sadami“ také tuto: „Symbol Slovanů jest: horlivý jinoch, jeho srdce je plno živosti, miluje pracovitost; a heslo jeho: práce a naděje!“ (KAMPELÍK 1, 182).

Máchův jinoch není odvozen z této optimistické představy. Podle autorovy vlastní charakteristiky „jinoch“ ztrácí „ze zraků svých zem, na které žije,“ a pouze „vzhůru touží ke snům svým, k nesčíslným hvězdám obrazotvornosti své“. Proti ideálu čínorodosti, pracovitosti se tu staví svět snění, fantazie, proti naději je kladena skepse a nevíra. Příznak odlišnosti, který v sobě „cizinec“ a „jinoch“ nese jako svou podstatnou složku, mohl být přesunut i na jinou tematickou rovinu. „Cizinec“ je tak u Máchy zastupitelný obrazem loupežníka, „strašného lesů pána“ v Máji, „zlého zákeřníka“ v Ohlasu písní národních (I, 139), zvláště když motivy „cizinectví“ tady zůstávají i nadále složkou tematického konstruktů — vlast Vilémova i vlast „zákeřníka“ z Ohlasu je daleko, oba jsou vyřazeni ze společnosti nejen sociálně, ale i tím, že „nemají vlasti“. Obdobně mimo společnost či „mimo vlast“ postavenou postavou je „kat“⁹ v Křivokladu. Jakkoliv se jeho charakteristika rozsahem motivického rejstříku neliší v zásadě od charakteristik „poutníka“, „cizince“, je tu motiv neklidné pouti („Již co malé pachole bloudil jsem samotný a zoufanlivý, všemu stvoření se vyhýbaje, po krajinách pustých...“ II, 48) odsunut spíše do pozadí a důraz je postaven jednoznačně na jiné tematické ztvárnění zpochybného vztahu k vlasti. „Kat“ je totiž především vyděděncem, „syn“ zbavený dědického práva, potomek posledního z Přemyslovců. Téma vydědění, vyhnání z vlasti, zbavení práva na vlast je v Máchově tvorbě velmi časté a obvykle přivádí na scénu další typ postavy. Tato postava nevlastní atributy, které charakterizují máchovského „cizince“, „poutníka“, „jinocha“ a ostatní „malkontenty“. Její vztah k vlasti není problematizován, přitom však sama má více či méně bezprostřední vliv na rozkolísanou vazbu „rozervance“ k vlasti. Charakteristickým znakem této nové postavy je „otcovství“, ať již v obecném smyslu doslovném, nebo ve smyslu přeneseném. Proto bývá označována u Máchy jako „otec“ nebo jako „král“. V Máji je Vilém „od svého otce v svět vyhnán“ (I, 27), v básni Královič teskní hrdina po vzdálené vlasti,

„v níž králuje otec neznámý“ (I, 115), v básni Hoj, byla noc! (I, 236) vyzývá bezmocný básník, „zšílenec“, u hory Blaník otce („Hoj, otče, otče můj! Neslyšíš matky lkání?“), aby vystoupil. V Křivokladu je kat královským synem, ale už nemůže dosáhnout slávy svých otců, v Cikánech se hrabě Valdemar Lomecký zbaví svého syna, právoplatného dědice panství apod. Neustále se opakuje motiv dědictví, které nepřešlo z otce na syna, ať již pro zvlášť otce, nebo z jiných důvodů; syn nemůže získat své dědictví zpět. Otec je tedy u Máchy obvykle charakterizován atributy klidu (ty ho staví do protikladu k synovi, malkontentovi) nebo síly („Nešťastného syna však pravice mdlá“, I, 183), ovšem syn je od záštity otcovství vzdálen, ať již vzdáleností prostorovou, nebo časovou, a atributy otcovy síly patří minulosti:

„Slávy zašlé stín i půlnočný strach
obletuje otců mých zlahčený prach.“ (V chrámu, I, 183)
„daleko prach otců, daleko vlast má!“

(Dvě písně z Cikánů, I, 213)

„... dávno hlasy strun tvých
dozněly slávu otců“ (Ó harfo dávnověká, I, 128)

„Teď jsem tichý; harfa bezestrunná
zavěšená v kobce otců přeshlých...“ (Dobrou noc!, I, 204)

Téma zaniklé slávy otců-králů prostupuje v Máchově díle i do „hlubších“ vrstev tematické výstavby, překrytých jinými tematickými liniemi, k jeho odhalení je pak už nutná podrobnější analýza. Symbolem zániku slavné minulosti se stává v Marince¹⁰ postava žebráka oblečeného do heraldických barev královských („červený veliký kabát starého kroje“, „bílé punočky“) a nesoucího ještě další znaky „někdejšího“ důstojenství („vysoké, hrdé čelo“, stříbrem vyšívanou, „teď však již velmi zašlou vestu“). Důležitost tohoto významu pro nás je podtržena tím, že nejde o Máchův obraz osobní, ale o odkaz ke společenskému kódu vlastenecké společnosti, v němž měla postava „zchudlého aristokrata“ pevné místo jako symbol „pádu“ českého národa (KLÁCEL 2, 188). Obdobnou úlohu má dále v celém Máchově díle i onen jakoby jen obecně romantický kult zří-

cenin, i on s sebou nese v nepřímé symbolické podobě téma rozpadu otcovského dědictví, na něž má syn právní nárok. Proto se tak často objevuje téma zřícenin v souvislosti s Vyšehradem, původním přemyslovským královským sídlem.

Tímto základním rozvržením postav a jejich charakteristickými vlastnostmi je v zásadě téma „vlasti“ u Máchy určeno. V prvé řadě může vystupovat „vlast“ v Máchových textech ve dvou základních podobách. Jednak jako (zjednodušeně řečeno) „vlast otcovská“ s atributy klidu, netečnosti k tragice malkontenta: „Můj domov jest daleko; krkonošské hory strmí nad střechou nízké chaloupky; kde teď v spokojeném snu snad spočívá otec můj, nenaděje se, nespokojený že syn bloudí mlhami studené noci. . .“ (II, 125). Jindy jako „vlast synovská“, citlivě reagující na jinochovo rozervanectví. V Máchově díle se tak setkáváme s dvěma protichůdnými krajinami, s krajinou klidovou, idylickou a krajinou, která je vlastně zpředmětněním hrdinova světobolu, s divokou, v protiklady rozervanou krajinou „romantickou“. Na jedné straně je tedy pro poutníka, oizince, vydědence atd. vlast prostě nejsoucí („Co pravíš vlastní tvoji býti, jest jenom Lúny chladný svit“, I, 179) nebo mrtvá, ztracená, či opuštěná, je místem, které nedává klidu, kterým se jen prochází, země neznámá, cizí nebo dokonce nikdy nepoznaná. Na straně druhé zase „druhá“ vlast je místo, „kamkoliv dojde“ (I, 193) poutník, kdekoliv právě teď přebývá rozervanec, místo, kam byl vehnán, určitý prostor příznačně mimo společnost („vlastí mou jest temný les“, I, 140).

Rozvržení postav a na něm závislá celková výstavba „příběhu“ vydědění určuje ještě jednu podobu máchovské vlasti, pojetí „vlasti“ jako absolutní hodnoty, ať již metafyzické, nebo zcela věcné, nicméně vždy „univerzální“, „všelidské“ hodnoty. Její vstup do tematiky je vázán na ukončení role postav, představuje tak hodnotu dějového rozuzlení, proti vlasti odmítané; ztracené představuje vlast danou, nalezenu, nucenou. U Máchy má dvojitou tvář, může být mateřská (země, matka), ale i cizí, chladná. Tato „vlast“ jako poslední hodnota představuje u Máchy zvláštní problém, který lákal a asi ještě dlouho bude lákat k výkladům filozofickým, jako pramen básnickovy „osobní“ filozofie. My však chceme na tomto místě ještě podtrhnout sou-

vislosti máchovské „vlasti“ a celého tohoto příběhu pouti nebo vydědění, na němž se v jeho nejuplnějši podobě podílí postava nespojeného syna a vzdáleného otce, právě s problematikou zcela jednoznačně nacionální:

„. . . a aj, stál syn krále bezkorunný na schváceném sídle otců svých a pláč jeho provívaly šepoty noční. Stál sám a stoje plakal nad vlastní svou a země jeho nepoznala syna otců svých; stál sám a stoje plakal nad vlastní svou a aj, krev byla na čele jeho. Běda, nepřátelé sklonili sílu tvou, shrbili šíji tvou a v porobu uvedli dceru otců mých, a ona to nepoznává. Pohaněnat dcera otců mých, vyschnul pramen prsou jejích, a ona pokojná, neb nemá náděje více. . .“ (Návrat, II, 124)

Tento příběh se zcela zřejmě dotýká aktuální národní problematiky. Ani označení jednotlivých aktantů se nevymykají dobovému nacionálnímu slovníku: „král — otec“, „vlast — matka“; obdobně nacionálně zabarveny mohly být v obrozenských textech konečně i pojmenování „syn“, „dcera“. Ztráta dědictví vypovídá o národním osudu Čechů, jenž je tak vlastně postaven po boku národním osudům stejně vyděděných Cikánů a Židů. Tuto aktuální, a přímo politickou stránku Máchovy poezie podtrhával, využívaje podnětů Stanislava Součka, Zdeněk Nejedlý¹¹.

Dosud se v zjednodušujícím a zpřehledňujícím pohledu leckdy Mácha jeví jako osobnost stojící vně aktuálních problémů své doby, nedoceňuje se to, jak počítá s jejím vládnoucím kódem v básních s určitou praktickou společenskou funkcí (viz např. i konvenční stylizaci vlasti v dedikaci k Máji, ve verších do památníku, ve věnováních — např. Panně Rošrové, City vděčnosti). Mácha vstupuje do sporu s „jungmannovskou“ kulturou¹² nejsilněji právě tam, kde nikoliv odmítá, ale naopak přijímá prvky jungmannovského kulturního fondu. Právě nacionalita Máchova a spolu s ní i povýšení vlasti, a to vlasti ve zcela zřetelném nacionálním smyslu, na jeden z ústředních tematických celků díla představovaly prvek nejméně stravitelný pro oficiální vlasteneckou kulturu. Ta mohla vstřebat osobitý „jazyk“ Máchův, ale nemohla vstřebat prvky svého vlastního „jazyka“

které byly v Máchově díle umělecky a ideologicky přehodnoceny, — obrozenská nostalgie, vždy provázená sakralizací zašlé minulosti a jejich emblémů, tu byla prohloubena v skepsi a skutečný tragický prožitek.

Když po smrti Karla Hynka Máchy bylo dodatečně umožněno způsobení Máchova zjevu vládnoucí normě, bylo nutno především odstranit onu máchovskou proměnu funkcí. Příznačným dokladem takového pokusu o vřazení Máchy do lůna české kultury popřením podstaty jeho uměleckého a myšlenkového přínosu je elegie Karla Drahotína Štúra publikovaná na podzim roku 1837 v Květech.

POUT MLADÉHO PĚVCE ŽALOPĚV PAMÁTKY KARLA HYNKA MÁCHY OD KARLA DRAHOTÍNA ŠTÚRA OBĚTOVANÝ

Slávie, matka chudá, ke rolím se porůznu vinoucím
Kázala hned zdařilým jít za rána synům.
Jedni odešli, Ural kde pověstné týmě vypíná,
Kdež Nevy proudy duté ke Hradu Petra kypí;
Zašli jiní k veselým ode hlučné tam pleti Tatrám,
Kdež Hron a Váh za vorem vor na tichém dni nosí.
Stál tu jinoch bujarý, ku němužto matka chudobná:
„Synku jarý! teplé již hřeje slunce nivy;
Pláštěm již přioděj se také sinavým, květotenkým,
A k vznešené pouti pevněji podvaž obuv,
Bys strojil slast chyžínám, zlatojasným zábavu zámkům;
Strunnoživou si lyru na plece vážně zavěš!“
Pláštěm on přioděl se lepý sinavým, květotenkým,
A k vznešené pouti slušněji vázal obuv,
By strojil slast chyžínám, zlatojasným zábavu zámkům;
Strunnoživou si lyru na plece vážně věšel.
Stál tu jinoch, jakového Musy ctily, Řecká milostky;
Silnoduchý s veselím k odchodu mnil Apoll.
V tom polibek vroucí ode matky se louče okoušel,
Šťastnou když ve slzách žádala cestu jemu.
Šel samotn krásném života zdařilého ve máji,

Kamž oko toužebné, kam nohy nesly, chodil,
Kdež Labe mutnotoké stoleté dlabe výmoly vírem,
A spěchavá Vltava břeh myje tamto hrdý,
Kdež vežatá vítá Praha ráda Slovanstvo peřesté,
Kde Slav vlasti živý po Praze rád se baví,
Kdež Libušin, času navzdory, ještě drží se Vyšehrad,
Na spěchavou slzavý Veltavu víže pozor.
Pěl všudy prázdnotutému ke nástroji písně novotné,
Všech čarokrásnými nálezy srdce bavit.
Hned Považ, hned Hronky lepé znaly pěvce nového,
Již zněla až Dunajem synka tichého pověst;
Každý Slav zdařilý do nebe nábožně odeslal
Proň k vysokým trůnům modliteb ústně perutí:
Ať mládenci tomu kvete máj života mnohoroční;
Nechť uletí černý mrak z čela matky chudé!
Dál putoval, zanechav za sebou směle háje, potůčky,
A v samotě získal písněmi srdce pokoj.
Straň liboval horotemnou, výhledy dálky čarovné;
Čas při němých dolinách hlas struny sladce mařil.
Octnul při krakonošských tam se horách zpěvopoutník.
Skalné mu strminy stály ve cestě kolem;
Tam, výhled sliboval měňavý skalné z vysokosti
Ohňoživému oku, probředa rokly lezl.
Již vyšinul se na vrch, do dolin hnuta málo pěšinka
Šla, vlasoježná jen klíčila výšku propast.
Tu všudypřítomný, bradatý a v černoželezném
Sám odění s berlou se zjevil holku Osud;
Tvář řasatá, krvavý kyj a rámě kamenné
S ostrokutou vždy nohou výšily hrůzy jeho.
Hned zlobivou světoberlu točil, tu mu zařvalo tlamsko:
„Stůj, poutníče, bude tvé tuto pouti konec!
Já ti nesu kvapně ode Vládcе zemi sto poselství,
Jenž času za hranicí, za břehy místa trvá:
Byl, co nebeského v sobě máš, nebi nazpět odeslal,
Stín, prach a zem na zemi zlé, ducha trosky nechall!“
Vtom jinochu z ramena zvučný již nástroj oderval,

A struny hned lekavé praskly — umlkly honem;
 Než jak skalné prázdnotutým dřevem o chlomy mrštil
 A hlasem ostatním zvuk lyry bolně ječel:
 Tu v hlubokých hlasitě dolinách střely Ozvěny pláče,
 Až v bloudném upění ztichly pomálu želem.
 V bázni divé zmařily již mládenec úzasy blednul,
 Již klesaly mdlobami všechny teď údy jeho.
 V prostraniny klenuté letěla z těla jiskra nebeská —
 Schránka ducha v jámu zřítěla tam se divou.
 Ach totě pád, totě hrob hluboký Čecha MÁCHY milého!
 Tu vznešené v máji jest jeho pouti konec! —
 Tvým, Praho, teď hle, poruč sto věžím vyzváněti hlasným,
 Na zvony břesknolitě tlouci milence umor,
 Až tuto truchlopověst zaslechnou Petra paláce,
 Tam Bělehrad vysoký, Tatry, tam Nitra, Dunaj!
 Ať veselé spočinou rukotlesky synů slavořečných,
 Hlásaly jenž chvály pěvce živého posud.
 Otcovský již Říp za synem nyje, pláče, žalostí;
 Náš již Váh na Dunaj jen slzy Slavska nosí.
 Plačte vy černošaté již, Česka děvenky hiezounké;
 Písně, co nám sliboval, bez hlasu v járku leží.
 Útlý tam putoval, k nám odkud více nedojde,
 Útlý jen jinošek po světě tomto chodil.
 Však již v Máji ducha zjevoval učené dary božské,
 Sám jimi jen vyletěl cné divokrásy na vrch. —
 Bouře tisíciletá v zlobivém lomu klátěla lípu —
 Již letorost i větev lámala, peň se držel.
 Sprchly deště milé, časy jasné s hůry nadešly,
 Peň surový vesele hned znovu velmi pučil!
 Proč, nebe mračnosyté, zchvacuješ zase lístky teničké,
 Slávii matce naší dítky milé ty raníš? —
 On byl ještě malý, řehavé však již choval ohně
 V nádrách, jenž zdařilý dýchaly do pně život.
 Zdaž nechceš míti slavné pode hvězdami lidstvo?
 A kdo divé zjinačí ve kraji tomto mravy? —
 Vyrvalo nám tě nebe, nebe nám tě navrátiti dlužno;

Tím se ty, matko naše, této po ráně potěš!
 Zjev se duchu svěcený! ve jiné květu zas duše rychle;
 Truchlotiché utěšíš tak Slavy ještě živé.

(ŠTŮR K. D. 1)

Štúrův žalozpěv psaný elegickým distichem představuje po stránce tematické koláž s velkým množstvím zabudovaných typicky máchovských motivů, které dotvářely Máchovo tragické pojetí vlasti. Jsou však vyňaty z dřívějších souvislostí a vřazeny do jiných. Máchova životní pouť (do biografie autorovy promítnutý leitmotiv jeho díla) je pateticky pojata jako úkol daný „Slávii“. Země česká je tu konstruktivně Slávie výslovně podřízena, je jen jednou z rolí „Slávie, matky chudé“, vyhrazenou básníkovi k tvůrčímu činu. Smrt básníka, označenou alegorickou postavou Osudu, oplakává celé Slovanstvo, česká země i tradiční stafáž dobové lyriky, české dívky. „Jinoch“ (u Štúra „bujny“) je tu zařazen do typicky jungmannovské antikizující perspektivy. Ctí ho múzy, „Řecka milostky“. Pouť je oproštěna od tragického neklidu, má přesně vymezené východisko i cíl, je to celospolečenský úkol, a proto také „vznešená pouť“. Motivy cizinctví a vydědění do své skladby Štúr nezařazuje.

Ve svém celku je Máchova vlast s výrazně českými rysy vytačena monumentálním panorámatem slovanské říše s Uralem, Něvou, Petrohradem, Bělehradem, Tatrami, Hronem, Váhem a Dunajem. Máchovský obraz ztracené, zcizené vlasti tu byl zaměněn obrazem nikdy neexistující vlasti slovanské, obrovské a nezczizitelné, proti skepsi a neochotě přijmout nabízející se hodnoty byl postaven řád a obraz života a tvorby jako pokorného údělu.